Diana DEMENTIEVA
doctor în filologie
Universitatea de Stat din Moldova
Doctor in Philology, State University of Moldova
E-mail: dementievad@mail.ru

TEORII ALE LECTURII ȘI TEORII ALE RECEPTĂRII: DOUĂ CONSTANTE ALE METATEORIEI LECTURII[1]

Reading theories and reception theories: two constants of reading metatheory

Summary. The twentieth century was marked by numerous metamorphoses in the field of humanities and beyond. The article is meant to be a foray into the history of research of the twentieth century, thereby offering enough clues to understand how the new principles of literary science have been articulated. Specifically, the theoretical study of the phenomenon of literary reception represent the sphere of interest of the given approach. The aim is to analyze metamorphoses and create a picture of the "metatheory of reading", a heterogeneous dimension that emerged in the second half of the twentieth century as a self-reflective discourse in the field of reading theory. It is also intended to establish some conceptual and terminological delimitations of prime importance in the study of the literary work from the perspective of the reader.

Starting with the second half of the last century, the reader becomes the most privileged instance in the process of literary communication, which has led to an increase in the number of studies on reading and the reader. In fact, the reader has always been an essential factor in the realization of the literary phenomenon; it gives meaningful content to the set of signs and codes, becoming the co-author of the work. Literary creation can only manifest its existence through an act of reading. The theories about the reader follow the classical division: the intrinsic and the extrinsic approach. As a result, there are two ramifications of reading metatheory: theories of reading and theories of reception. First category deal with intratextual instances, especially the ideal reader, a textual strategy, and explain how the text programs reading. The second one study the intratextual instances, especially the real reader and his answer to the text, the way in which the concrete reader influences the formation of the literary message. Aiming at the conceptualization of the same instance of literary communication, these categories, however, look at the reader from different angles, inside the text or outside it, which creates difficulties in the field of reading, both theoretically and practically.

Keywords: literary work, reading, reception, interpretation, abstract reader, concrete reader, theories of reading, theories of reception, metatheory of reading, intratextuality, extratextuality, intrinsic approach, extrinsic approach, syncretic approach.

Introducere

Secolul al XX-lea a fost marcat de numeroase metamorfoze nu numai în plan politic și social, dar și în toate domeniile științifice și artistice. O simplă incursiune în istoria cercetării veacului trecut oferă suficiente indicii pentru a înțelege modul în care s-au articulat noile principii ale științei literaturii. Articolul de față problematizează studiul teoretic al fenomenului receptării literare. Teoriile despre cititor apărute în cursul veacului trecut și importanța lecturii pentru existența operei literare reprezintă sfera de interes a demersului dat. Scopul rezidă în analiza metamorfozelor și crearea unui tablou al „metateoriei lecturii", o dimensiune eterogenă ce s-a profilat în a doua jumătate a secolului al XX-lea drept un discurs autoreflexiv în domeniul teoriei

[1] Studiul este realizat în cadrul Programului de Stat 20.80009.16.06.19. A „Cultura promovării imaginii orașelor din Republica Moldova prin intermediul artei și mitopoeticii", USM.

Data prezentării materialului: 20 august 2021

lecturii. De asemenea, se intenționează stabilirea unor delimitări conceptuale și terminologice de primă importanță la studiul operei literare din perspectiva cititorului.

Începând cu a doua jumătate a secolului trecut, cititorul devine, din punct de vedere al studiilor teoretice și aplicate ale timpului, cea mai privilegiată instanță în procesul comunicării literare. De fapt, lectorul a fost dintotdeauna un factor esențial în realizarea fenomenului literar, acesta conferă conținut de sens ansamblului de semne și coduri, devenind co-autorul operei. Creația literară nu-și poate manifesta existența decât printr-un act de lectură. Cercetătorii secolului trecut au conștientizat importanța lectorului pentru existența operei literare, ceea ce a dus la sporirea numărului de studii despre lectură și cititor. Deja la începutul secolului al XX-lea, teoreticienii René Wellek și Austin Warren au impus ideea că opera literară trebuie concepută în strictă relație cu lectura[2], iar prin anii ’60 – ’70 se atestă un transfer de accent către lector ca element component al triadei: autor – operă – cititor. Acest model de interpretare, preluat din științele comunicării, vede literatura ca pe o formă specifică de comunicare.

Contextul schimbării de paradigmă în domeniul științei literaturii

Analizând succesiunea școlilor și a mișcărilor teoretice de-a lungul veacului trecut, cercetătoarea Carmen Mușat ajunge la concluzia că „nimic nu s-a ivit din neant, că fiecare sistem teoretic a apărut într-un anumit context istoric și politic și că reflecția despre literatură a fost mereu determinată, într-o măsură mai mare sau mai mică, de aspecte ce țin, în primul rând, de personalitatea modelată cultural și istoric a teoreticianului”[3]. Iată că și de această dată literatura și teoria, care nu pot fi rupte de realitate, au răspuns implicit la provocările timpului.

Contextul generator al esteticii receptării ține nu doar de cadrul științific propriu disciplinei, ci este condiționat și de o conjunctură socio-politică, filosofică și culturală la nivel global. Așadar, în a doua jumătate a secolului trecut, disciplinele filologice tradiționale trec printr-o criză fără sfârșit. Evoluția studiilor literare ajunge la un moment de impas. „Unghiurile de abordare dominante până în această etapă (din perspectiva mesajului, a codului, a contextului și a creației literare) își pierd în bună măsură credibilitatea. Răsturnarea ierarhiilor valorice își lasă apăsat amprenta în domeniul educației (în învățământ), unde, în detrimentul modelelor autoritare, câștigă teren norme democratice. Studiul receptării e stimulat de nevoia de reevaluare a valorilor «oficiale» ale istoriei literare, supuse unei presiuni contestatare crescânde”[4]. Într-o perioadă anterioară colapsului, marii gânditori – Benjamin, Adorno, Gadamer, Hebermas – intuiseră prăbușirea concepțiilor conservatoare, totuși cotitura definitivă a parcursului teoretic se datorează cercetătorilor școlii de la Konstanz. Schimbarea de paradigmă s-a declanșat practic odată cu fondarea unei noi instituții universitare. Invitat în calitate de profesor de romanistică, Hans Robert Jauss a ținut un curs inaugural cu titlul *Istoria literaturii ca provocare a științei literare* (1967)[5]. Acest prim demers a devenit punctul de referință al unei mari conversiuni în studiul operei literare. Împreună cu ceilalți profesori ai departamentului de știință a literaturii de la universitatea de la Konstanz (anglistul Wolfgang Iser, clasicistul Manfred Fuhrmann, germanistul Wolfgang Preisendanz și slavistul Iuri Striedter), Hans Robert Jauss are meritul înființării unei școli de estetică a receptării.

Interesul sporit al comunităților științifice pentru fenomenul receptării literare a fost determinat inclusiv de conjunctura social-politică de la finele anilor ’60. „Este perioada când încep să se manifeste în Republica Federală Germană marile mișcări studențești, solicitând, printre altele,

[2] René Wellek, Austin Warren, *Teoria literaturii,* București: EPLU, 1967.

[3] Carmen Mușat, *Frumoasa necunoscută: literatura și paradoxurile literaturii*, Iași: Polirom, 2017, p. 91.

[4] Liviu Papadima, *Limba și literatura română. Hermeneutica Literară,* Ministerul Educației și Cercetării Proiectul pentru Învățământul Rural, 2006, p. 36.

[5] Hans-Robert Jauss, *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft*, Konstanz, 1967, tradus (nu integral) de Andrei Corbea în H. R. Jauss. *Istoria Literară ca provocare a științei literaturii*, in: „Viața Românească” 10, „Caiete critice” 4 octombrie 1980, p. 155-176.

o reformă radicală a planurilor și sistemului de învățământ"[6]. Mișcarea împotriva interpretării imanente, dezacordată cu dimensiunea social-istorică a operei, dar și a cititorului, urmărea reevaluarea statutului obiectivist al disciplinei, revizuirea relațiilor cu sociologia și cu alte discipline. În domeniul științei literare, mișcările masive pentru democratizare politică și emancipare socială din Occident s-au manifestat prin „dezrobirea cititorului". Se atestă o serie de mutații: sporirea și diversificarea consumatorilor de literatură artistică, implicarea spectatorilor în acțiunea pieselor teatrale, preocupările romancierilor de reacția cititorilor, ștergerea granițelor dintre diverse tipuri de literatură și, prin aceasta, apariția speciilor hibride ce manifestă un comportament problematic în procesul activității de lectură și interpretare.

Din punct de vedere filosofic, după cel de-al Doilea Război Mondial viziunea unei lumi solide și tutelate de Dumnezeu devine una de „lume în ruină", umanitatea își pierde încrederea în concepțiile tradiționale, se ajunge până la declarații dintre cele mai radicale: „Dumnezeu a murit!" (Nietzsche)[7], apoi „Autorul a murit!" (Roland Barthes)[8], de unde se înțelege că știința este subiectivă, iar adevărul devine neadevăr. Alain Robbe-Grillet, fondatorul Noului Roman Francez, își reamintește că „bătrâna Europă era în ruină, la fel și ideologia sa (...) gândirea occidentală era cu mult mai devastată decât orașele"[9]. Prin urmare, constată romancierul francez, după catastrofa mondială „lumea era de făurit". Așa se explică faptul că în perioada de după război au apărut numeroase mișcări de gândire și de creație artistică, care practic se rupeau cu înverșunare de vechile convenții filosofico-științifice, dovedite a fi incapabile de a explica și de a instaura ordinea în lume. Mai târziu, la începutul deceniului șapte, istoricul și filozoful științei Thomas S. Kuhn atribuie crizei în care s-a pomenit paradigma tradițională meritul declanșării unei noi episteme[10]. Ideea prăbușirii ca izvor de energie creatoare este susținută și de artiștii înșăși. De exemplu, la Pablo Picasso tabloul e rezultatul unor distrugeri. Dacă în lumea reală marasmul are consecințe teribile, „în artă, distrugerea are valoarea unui gest creator"[11].

De fapt, criza paradigmei tradiționale, cea determinată de un puternic avânt științific, tehnologic, precum și de pozitivism și structuralism, s-a făcut simțită de-a binelea deja la început de veac și a determinat schimbări în gândirea tuturor domeniilor. Se atestă inovații în domeniul matematicii (echilibru Nash), în fizică (teoria relativității a lui Albert Einstein), în muzică (Pierre Boulez), în pictură (Noul Realism), în filosofie (Heidegger, Husserl, Kierkegaard, Bahtin). Relația dialogică dintre diferitele sfere ale vieții omenești a avut drept consecință schimbări la nivelul discursului literar-artistic și, ulterior, în teoria literaturii. „Cititorul veacului trecut traversează o istorie a discursului literar, dar și de alte tipuri de discursuri. De aceea el nu-și poate permite, fără a nu fi sancționat, să nu-și orienteze propriul discurs prin raportare la spiritul interdisciplinar al vremii, cu toate problematizările ce decurg inevitabil"[12]. Așadar, sub influența noilor discursuri teoretice din celelalte sfere al vieții umane, în domeniul științei literaturii apar noi investiții în teoria literară (René Wellek și Austin Warren) și în semiotică (Umberto Eco), se dezvoltă poststructuralismul (Roland Barthes), teoria esteticii receptării (Hans Robert Jauss), teoria efectului estetic (Wolfgang Iser), deconstrucția (Jacques Derrida) ș.a.

---

[6] Andrei Corbea, *Prefață la Experiența estetică și hermeneutica literară* de Hans Robert Jauss în *Experiența estetică și hermeneutica literară.* București: Univers, 1983, p. 6.

[7] Fr. Nietzsche,*Voința de putere, Încercare de transmutare a tuturor valorilor. Fragmente postume*, Traducere de Claudiu Baciu, Oradea: Editura Aion, 1999.

[8] Roland Barthes, *The Death of the Author,* in: Aspen, Nr. 5–6, 1967.

[9] Alain Robbe-Grillet, *Cuvânt înainte la o viață de scriitor,* Chișinău: Cartier, 2006, p. 34.

[10] Kuhn Thomas-Samuel, *Structura revoluțiilor științifice*, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1976.

[11] Carmen Mușat, *Op. cit*., p. 23.

[12] Nina Ivanciu, *Epistemă și receptare,* București: Editura Univers, 1988, p. 11.

Delimitări terminologice și conceptuale

Domeniul teoriei lecturii are o terminologie indeterminată, sub forma unor presupuneri sau posibilități care se înlănțuiesc într-un interogatoriu continuu. Acest fapt este determinat, în primul rând, de specificul obiectului său de studiu, opera literară are un caracter proteic. Așadar, din motive de pertinență teoretico-metodologică, considerăm necesar de a stabili anumite priorități clarificatoare la utilizarea unor termeni ce vizează instanța cititorul. În primul rând, se clarifică termenii *teoria lecturii* și *metateoria lecturii* și se stabilește specificul relației dintre aceștia, apoi se prezintă sciziunea Teorii ale lecturii vs. Teorii ale receptării atestată la nivelul discursului metateoriei lecturii.

Pornind de la observația lui Antoine Compagnon cu privire la diferența dintre teoria literaturii și teoria literară[13], atenționăm că este strict necesar să se facă delimitările de rigoare și în domeniul preocupat de lector și lectură. Așadar, prin analogie cu perechea *teoria literaturii vs. teoria literară*, precum și cu dihotomia *istoria literaturii vs. istoria literară*, deosebim între „teoria lecturii" (domeniu aparte al teoriei literaturii) și „metateoria lecturii" (demers științific din sfera teoriei literare). Diferențele nu par a fi prea clare pentru că de cele mai dese ori gândirea teoretică asupra lecturii este eclectică, teoria lecturii și metateoria lecturii se combină în interiorul unei școli. Termenul *teoria lecturii* desemnează un segment care se ocupă nemijlocit de problema cititorului, determină etapele procesului de lectură, stabilește modalități de interpretare ș.a. Teoria lecturii (ca și teoria literaturii) are un caracter instrumentar și metodologic. În limitele acestui domeniu se configurează mai multe ipoteze teoretice care stau la baza diverselor tipuri de hermeneutici. Deci, în cadrul evoluției fenomenului literar, alături de poetică, au existat dintotdeauna și reflecții despre lectură. Mai mult decât atât, modalitățile de lectură au evolua odată cu metamorfoza normelor, formelor și principiilor de creație. Dacă *teoria lecturii* se referă la metodologia și instrumentarul de recepare și interpretare, care este supus numeroaselor metamorfoze legate de schimbările de paradigmă în științele umaniste și în literatură, atunci *metateoria lecturii* (ca și teoria literară) presupune un demers critic aplicat asupra acestor metamorfoze. Având pretenția de universalitate, metateoria lecturii reprezintă de fapt dimensiunea autoreflexivă a teoriei lecturii, care se situează, în mod firesc, deasupra acesteia. Cu scopul de a omite suprapunerea termenilor (teoria lecturii, teoriile lecturii, teoria/teoriile autoreflexivă/(e) a lecturii ș.a.m.d.), în limitele acestui articol, se propune implementarea soluției clasice a prefixului „meta-" și astfel introducerea termenului *metateorie a lecturii*. Soluția este eficientă și în vederea evitării polisemantismului exagerat. Fenomenul sinonimiei defectuoase se atestă chiar începând cu titlul acestei direcții, pentru nominalizarea căreia se întrebuințează o serie încâlcită de termeni, ca de exemplu: teoria răspunsului cititorului, estetica receptării, teoria lecturii, teoria recepției, teoria tranzacțională, știința lecturii, receptologia.

Atât domeniul teoriei lecturii, cât și cel al metateoriei lecturii nu se constituie din demersuri unitare, singulare, ci reprezintă însumări de ipoteze, studii, concepte, metodologii, principii, instrumente, teorii. Sintagma *teoria lecturii* în raport cu pluralul său *teorii* ilustrează o relație de ordin general – particula. Așadar, pe de o parte, domeniul *teoriei (generale) a lecturii* emite și menține succesiunea sau coexistența conflictuală sau complementară a diverselor teorii unitare despre lectură, iar pe de altă parte metateoria lecturii, fiind relativistă, polemizează cu privire la acest material eterogen. Deci, teoria lecturii reprezintă o speculație, o doctrină subordonată instrumental, iar metateoria lecturii este o problematizare istorică continuă a naturii cunoașterii fenomenului receptării literare. Metateoria, având caracter general și polemic, uzează de un metalimbaj teoretic, datorită implicațiilor descriptive, analitice, interpretative sau axiologice.

Două ramificații ale metateoriei lecturii

Dimensiunea autoreflexivă a teoriei lecturii se impune începând cu a doua jumătate a secolului al XX-lea. Prin anii '60, metateoria lecturii aduce în discuție conflictul dintre ipotezele teoretice tradiționale, cu bun simț (teoriile lecturii) și a ipotezelor care sunt împotriva acestui bun

[13] Antoine Compagnon, *Demonul teoriei,* Trad. Gabriel Marian și Andrei/Paul Corescu. Cluj-Napoca: Echinox, 2007.

simț, teoriile receptării. Modelele teoretice preocupate de analiza operei literare din perspectiva cititorului au suportat numeroase metamorfoze. De la teoriile lecturii de orientarea structuralistă, care erau preocupate de cititorul abstract, se ajunge, către sfârșitul secolului, la teoriile receptării de orientare post-structuralistă, preocupate de cititorul concret.

Pentru structuraliști literatura este operă de limbaj, iar semnificațiile ideologice ale mesajului trebuie puse între paranteze. Adepții acestei teorii, chiar dacă se ocupă de cititor, acordă totuși prioritate textului, iar cititorul trebuie să fie preocupat de codul acestuia, de cheile de lectură și să determine modul în care textul își programează propriile lecturi. Un concept operațional comun pentru toate aceste teorii este cititorul abstract („cititorul implicit"[14] la Wolfgang Iser sau „cititor model"[15] la Umberto Eco). Astfel, pentru criticul structuralist experiența proprie și existența autorului sunt puse între paranteze. Din perspectiva teoriilor lecturii, respingând elementele extrinsece, cititorul trebuie să caute intenția textuală pură.

În cadrul orientărilor poststructuraliste s-au multiplicat eforturile de a muta accentul de pe textul imanent pe procesul de comunicare literară, respectiv, pe semantic și pe receptarea literară. Este predominantă ideea că textele literare trebuie definite nu atât prin proprietățile sale lingvistico-textuale, cât prin funcționalitatea lor într-o anumită societate, unde alături de celelalte arte contribuie la crearea sensului pentru om. Acum i se acordă prioritate intenției lectorului, se ia în considerare experiența sa de lectură, dar și cea socio-culturală. Este important contextul lecturii și starea afectivă a cititorului. Obiectul de studiu al acestui grup de teorii este cititorul real, numit și concret sau actual, și reacțiile sale față de textul citit.

Din perspectiva posibilității duble de abordare a operei literare, intrinsecă sau extrinsecă, Monica Tilea împarte realizările științifice la tema lectorului și a lecturii în teorii ale receptării și teorii ale lecturii. Cercetătoarea susține că teoriile lecturii discută conceptele care stau la baza analizei modului în care textul condiționează lectura, iar teoriile receptării se ocupă de analiza lecturii, ca manieră concretă de reacție a cititorului în fața textului, lectorul fiind definit de un anumit context, fie istoric (Hans Robert Jauss), social (Robert Escarpit) sau psihologic (Michel Picard)[16].

Profesorii de la Universitatea din Quebec susțin că există de fapt trei categorii: *teoriile receptării*, ce se ocupă de modul în care publicul reacționează după lectura operelor; *teoriile lecturii,* care descriu procesul de lectură și *teoriile proceselor de lectură,* cele care rămân orientate spre text și efectele acestuia. Pe când „Dufays, Gemenne și Ledur (2005) includ teoriile receptării în teoriile lecturii, pe care le împarte în funcție de variabila dominantă în două mari categorii"[17]. Prima categorie cuprinde teoriile lecturii, centrate pe text și pe felul în care el condiționează lectura printr-o strategie proprie de la nivel structural. A doua categorie, teoriile receptării, conceptualizează cititorul concret.

La momentul actual metateoria lecturii rămâne să fie un domeniu complicat ce operează cu instrumente flotante, de aceea considerăm că e strict necesar de a accentua existența a două ramificații importante, evitarea cărora generează apariția mai multor confuzii conceptuale și metodologice, anume categoriile: Teorii ale lecturii și Teorii ale receptării. Având drept țintă conceptualizarea aceleiași instanțe a comunicării literare, aceste categorii privesc totuși cititorul din unghiuri diferite, din interiorul textului sau dinafara lui. De aici se trage imposibilitatea de a găsi un trunchi comun care să permită utilizarea formei de singular a substantivului *teorii* și de a uniformiza instrumentarul teoretic și metodologic. Specificarea respectivă se regăsește sumar nu numai la cercetătoarea Monica Tilea în *Teorii ale receptării,* dar și în lucrarea *Introducere în teoria lecturii* de Paul Cornea.

[14] WolfgangIser, *Actul lecturii. O teorie a efectului estetic*, Traducere din limba germană, note și prefață de Romanița Constantinescu, Pitești: Paralela 45, 2006.

[15] Umberto Eco, *Lector in fabula,* Traducere din italiană de Marina Spalas. Prefață de Cornel Mihai Ionescu. București: Editura Univers, 1991.

[16] Monica Tilea, *Teorii ale receptării,* Craiova: Editura Universitaria, 2014.

[17] *Ibidem*, p. 27.

De asemenea, drept consecință a celor justificate, atenționăm că termenii *lectură* și *receptare,* cu perechea *lector* și *receptor,* nu pot fi utilizați în mod haotic. Așadar, se folosește *receptare/ receptor* când se referă la Teoriile receptării sau când se realizează un exercițiu aplicat din perspectiva acestor teorii. Pe când noțiunile: *lectură, lector, cititor* sunt generice și apar în mai multe contexte[18].

Așadar, direcțiile: teorii ale lecturii și teorii ale receptării s-au dezvoltat prolific în mai multe contexte academice, acestea au apărut ca reacție la metodele rigide ale formaliștilor ce se iluzionau că pot analiza opera literară în obiectivitatea sa, ca obiect lingvistic și structura. Mai întâi de toate, așa cum s-a menționat deja, vorbim de Școala de la Konstanz, în cadrul căreia apar studiile lui Hans Robert Jauss (*Experiență estetică și hermeneutică literară* ș.a.) și ale lui Wolfgnang Iser *(Actul lecturii. O teorie a efectului estetic* ș.a.). În S.U.A. se dezvoltă mișcarea teoretică *Reader-Response Criticism*, reprezentată de Stanley Fish (*Surprised by Sin: The Reader in Paradise Lost*, *Is there a Text in this Class? The Autority of Interpretive Communities*) și Jonathan Culler (*Teoria literară)*. În Italia, Umberto Eco cercetează fenomenul interpretării literare din perspectiva semioticii (*Opera deschisă, Limitele interpretării, Lector in fabula)*. În spațiul românesc, cu o întârziere de câteva decenii, apare *o teorie a lecturii* datorită lui Paul Cornea (*Introducere în teoria lecturii*) și *o teorie a (re)lecturii,* conceptualizată de Matei Călinescu (*A citi, a reciti. Către o poetică a (re) lecturii – cu un capitol românesc inedit despre Mateiu I. Caragiale, 2002)*. În Republica Moldova tema este puțin studiată.

Conceptele de bază ale Teoriilor lecturii – *lectorul implicit* (Wolfgang Iser), *cititor model* (Umberto Eco), *arhi-cititorul* (Michael Riffaterre), *cititorul intentat* (Erwin Wolfg), *lectorul virtual* (Paul Cornea) – constituie niște strategii textuale prin care opera programează procesul lecturii și rezultatul interpretativ. Conform acestei categorii de studii, în procesul lecturii, cititorul va fi interesat de studiul instanțelor intratextuale. Dintre acestea, *teoria efectului estetic* a lui Wolfgang Iser și *teoria cititorului model* propusă de Umberto Eco sunt cele mai reprezentative prin implicațiile lor teoretice interdisciplinare (filosofie, semiotică, lingvistică, hermeneutică, naratologie).

Cea de-a doua categorie de opinii, Teorii ale receptării, determină felul în care cititorul real influențează, datorită experienței sale, înțelegerea mesajului literar și se ocupă de hermeneutica răspunsului cititorului și de studiul instanțelor extratextuale. Aceste teorii au demarat odată cu apariția pe arena științifică a profesorului Hans Robert Jauss și a conceptului său de *orizont de așteptare*[19]. Tot din această tagmă face parte ansamblul de studii intitulat generic *Reader-Response Theory*, precum și teza lui Robert Escarpit în domeniul sociologiei literaturii[20], convingerile lui Michel Picard cu tentă psihologică și conceptul de *(re)lectură* al lui Matei Călinescu.

Specificăm că delimitarea nu pretinde a fi una perfectă, ci are caracter fluctuant, din simplu motiv că nu se pot stabili granițe între studiul instanțelor intratextuale și studiul instanțelor extratextuale. Acest fapt justifică odată în plus necesitatea de a utiliza modele sincretice în domeniul lecturii, atât în plan teoretic, cât și în cel aplicativ. În continuare se stabilesc principalele diferențe între categoriile: Teorii ale lecturii și Teorii ale receptării, care vor servi ca reper la utilizarea corectă a instrumentarului teoretico-metodologic din domeniu.

---

[18] Diana Dementieva, *Reader-Response Thoeries. Conceptual and Terminological Delimitations* (*Teoriile răspunsului cititorului. Delimitări conceptuale și terminologice*), in: „Paths of Communication in Postmodernity", Târgu Mureș: „Arhipelag XXI" Press, 2020, p. 332-341.

[19] Hans-Robert Jauss, *Experiență estetică și hermeneutică literară.* București: Editura Univers, 1983.

[20] Robert Escarpit, *De la sociologia literaturii la teoria comunicării. Studii și eseuri.* Traducere de Sanda Chiose Crișan. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.

Tabel 1. Delimitări conceptuale între categoriile: Teorii ale lecturii și Teorii ale receptării

Nr.	Teorii ale lecturii	Teorii ale receptării
1.	abordare intrinsecă	abordare extrinsecă
2.	se ocupă de instanțele intratextuale	se ocupă de instanțele extratextuale
3.	conceptul de bază: cititorul abstract	conceptul de bază: cititorul concret
4.	limite interpretative	libertate interpretativă
5.	interpretare	suprainterpretare
6.	textul programează lectura	cititorul programează lectura
7.	căutarea sensului intenționat de text	un ultim sens nu există
8.	sensul se găsește în text	sensul se formează în momentul lecturii
9.	înțelesuri multiple, adecvate operei	înțelesuri infinite, toate legitime
10.	intenția textului	intenția cititorului
11.	interacțiunii teoretico-metodologice cu lingvistica, semiotica, poetica	interacțiuni teoretico-metodologice cu estetica, sociologia, psihologia.
12.	cititorul real este pasiv	cititorul real este activ
13.	text încheiat	textul neîncheiat
14.	cititorul implicit găsește sensul în text	cititorul real stabilește înțelesul textului
15.	cititorul real este doar un executor	cititorul real devine co-autor

Desigur, nu se ajunge la delimitări ideale între aceste două ramificații, dar cel puțin se poate constata cu siguranță că teoriile orientate spre text și pe studiul instanțelor intratextuale sunt asociate Teoriilor lecturii, iar cele orientate spre procesul de lectură și spre suma „răspunsurilor" cititorului empiric alcătuiesc Teoriile receptării.

Ambele, lectura și receptarea, constituie etape succesive, pe alocuri simultane, ale aceluiași proces de comunicare. Nu se poate pune hotar între activitatea de lectură și cea de receptare, ele sunt complementare, doar receptarea nu începe abia în momentul când activitatea de lectură se încheie. Atât actul de lectură, cât și cel de receptare, precum și cel de interpretare, alcătuiesc fenomenul general al comunicării literare. Segmentarea stadiului de lectură/(re)lectură de cel al receptării și interpretării este practic de nerealizat. „Trecerea de la reflex la reflecție, de la automatism la deliberare, de la spontaneitate la actul conștient al interpretării se săvârșește prin stadii intermediare, adesea dificil de discriminat"[21].

În mod ideal, procesul receptării literare începe cu *lectura virginală*, înțeleasă de Matei Călinescu ca moment de actualizare a cunoștințelor pe care le posedă cititorul înaintea actului de lectură[22]. Din acest punct de vedere, conceptul teoreticianului român stabilește tangențe cu termenul lui Hans Robert Jauss – *orizont de așteptare*. Urmează *lectura propriu-zisă* cu toate posibilitățile ei de manifestare (prima lectură unică, prima lectură dublă ș.a.m.d.), la această etapă se asigură înțelegerea textului. Etapa *(re)lecturii* presupune analiza, iar *(re)scrierea* – comentariul, răspunsul cititorului în scris. Nivelul cel mai înalt al procesului de receptare îi revine *criticii literare* care are rolul de apreciere și determinare a valorii estetice. De la Matei Călinescu avem convingerea că lectura înseamnă nu numai procesualitate, dar și circularitate.

Raportul dintre conceptele de *lectură, relectură* și *interpretare* nu poate fi determinat și explicat în totalitate, însă acestea pot fi privite ca diferite etape ale înțelegerii și receptării mesajului

[21] Paul Cornea, *Introducere în teoria lecturii*. Iași: Polirom, 1998, p. 17.

[22] Matei Călinescu, *A citi, a reciti. Către o poetică a (re)lecturii – cu un capitol românesc inedit despre Mateiu I. Caragiale (2002)*. Traducere din limba engleză de Virgil Stanciu. Iași: Polirom, 2003.

literar: 1) lectura – înțelegere primară, spontană, 2) (re)lectura – înțelegere intenționată, motivată, ludică și 3) interpretarea – înțelegere avansată, riguroasă.

În opinia lui Paul Cornea, lectura și receptarea anticipă interpretarea, care este o explicație post-factum a textului. Paul Cornea se ocupă de interpretare în dublu sens: ca proces și ca rezultat obținut. Cercetătorul analizează relația interpretării cu celelalte concepte ale hermeneuticii: *înțelegerea* (starea în care sensul îi deschide interpretului o perspectivă cât mai autentică asupra obiectului vizat), *comprehensiune* (actul de interiorizare a sensului) și *explicația* (intervenția logic-coordonatoare asupra textului și contextului său). *Înțelegerea* este o formulă folosită pentru a denumi o primă etapă a ceea ce se numește *receptare* sau *analiză* literară. Aceasta implică un sistem de exerciții care contribuie la o descifrare primară a textului. Înțelegerea are drept rezultat capacitatea de a răspunde la întrebările care privesc, în primul rând, tema și mesajul textului[23].

În lucrarea *Opera deschisă*, Umberto Eco menționează că în procesul lecturii cititorul parcurge două faze ale receptării, una cronologică și alta logică[24]. Aflat în prima fază a lecturii (cea *cronologică*), cititorul ia cunoștință de subiect, stil, limbaj, structură ș.a., fără a fi încă capabil pentru o interpretare adecvată. *Faza logică* nu reprezintă altceva decât etapa interpretării: analiza, concluziile, experiența însușită de către cititor. Uneori, pentru cititorul profesionist aceste două faze se pot desfășura simultan pe o anumită porțiune de segment, dar niciodată integral. Cititorul inițiat este capabil să anticipe etapa interpretări datorită competenței de lectură dezvoltată. Alteori, faza cronologică nu poate fi succedată imediat de cea logică. În cazul textelor subversive, ce depășesc nivelul de experiență al cititorului, agentul lecturii este nevoit să întrerupă lanțul constituirii sensului. Din acest moment, cititorul are două posibilități de a se manifesta: renunțarea definitivă de a citi textul dat sau îmbunătățirea competenței de lectură și, prin aceasta, asigurarea *fuziunii orizonturilor*. „Pauza" ar însemna, în acest sens, identificarea relațiilor de intertext, revizuirea criticilor despre text, informarea cu privire la anumite contexte istorice la care trimite textul, studiul instrumentarului teoretico-metodologic necesar și adecvat tipului respectiv de text. Rezultatul final al celor două faze se soldează obligatoriu cu sporirea cantitativă și calitativă a experienței de lectură. De subliniat faptul că nu toate creațiile literare asigură dezvoltarea competenței de lectură. În anumite cazuri intensitatea experienței se apropie de gradul zero. Desigur, în acest caz se va ține cont de tipul cititorului, deoarece fiecare cititor are un nivel diferit al competenței de lectură.

Drept rezultat al celor analizate, se configurează ideea că divizarea clasică a studiului literaturii în abordarea intrinsecă și abordarea extrinsecă, dar și studiul punctual al conceptelor de *lectură, receptare* și *interpretare* a evoluat în cursul secolului al XX-lea anume prin ramificarea hermeneuticilor autoreflexive în cele de orientare intratextuală și cele de orientare extratextuală, adică în categoriile teorii ale lecturii și teorii ale receptării.

Concluzii

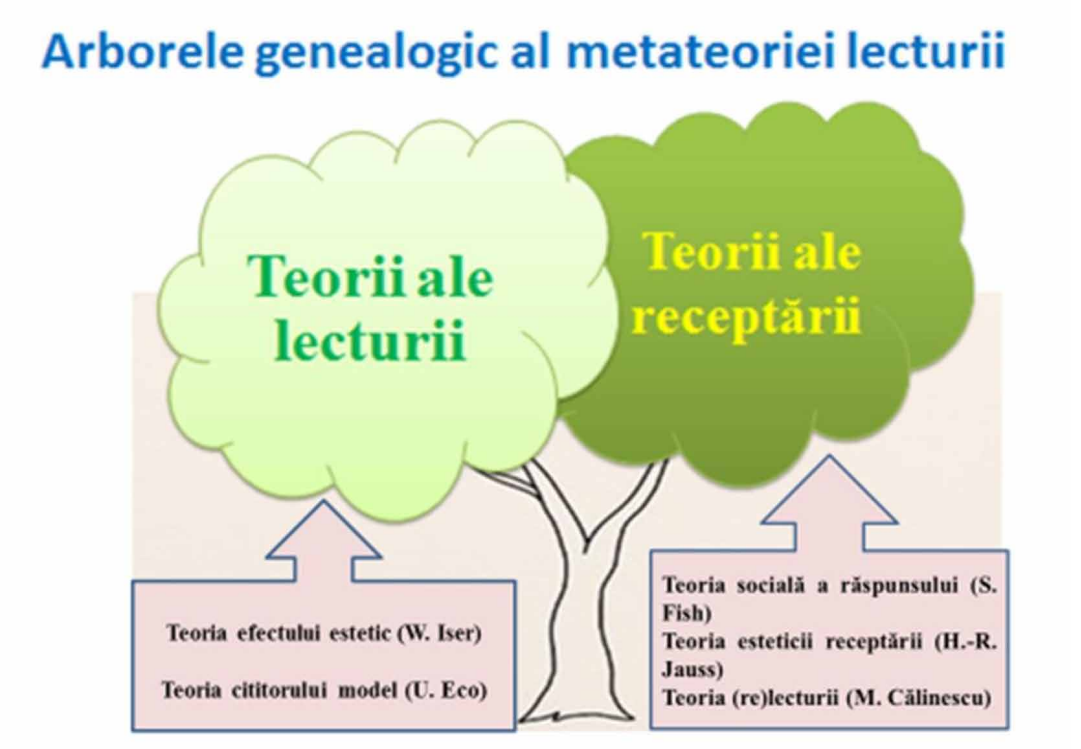
S-a văzut bine că tendința fragmentării procesului comunicării literare (autor – operă – cititor), altfel spus divizarea studiului literaturii în abordarea intrinsecă și abordarea extrinsecă, și-a atins apogeul mai ales în decursul veacului trecut. Pentru unele direcții de cercetare activitatea de creație și cea de receptare însemnau obiecte aparte de studiu. La începutul secolului, pe de o parte hermeneuticele intenționaliste (metoda biografică, studiile psihanalitice) privilegiau cercetarea raportului *autor → text*, pe de altă parte reprezentanții formalismului rus (Viktor Șklovski, Iuri Tînianov) și ai Noii critici americane (Ivor Amstrong Richards) s-au interesat cu precădere doar de studiul *textului*. Însă, începând cu a doua jumătate a secolului, accentul s-a deplasat de pe *text* spre *cititor.* Mai întâi, structuraliștii studiază influențele textului asupra cititorului, adică sunt interesați de relația *text → cititor*, apoi promotorii deconstructivismului (Jacques Derrida, Jonathan Culler) și ai pragmatismului (Richard Rorty), din dorința de a resuscita și mai mult importanța cititorului pentru existența operei, s-au axat pe analiza relației *cititor → text*. Observăm că fiecare dintre aceste direcții teoretice au tendința de a fragmenta procesul comunicării

[23] Paul Cornea, *Op. cit.*

[24] Umberto Eco, *Opera deschisă*. București: Editura Univers, 1962, p. 184.

literare, ceea ce este o rânduială improprie specificului operei literare, deoarece nu-i actualizează toate proprietățile în ansamblu.

Este important de specificat că, fiind restrictive și unidirecționale, teoriile lecturii și teoriile receptării generează multiple dificultăți pentru teoreticienii și criticii literari. Cele două constante ale metateoriei lecturii sunt pe cât de apropiate (ca scop și obiect de studiu), pe atât de contradictorii (unele centrate pe autoritatea textului și pe intenția autorului, altele pe subiectivitatea și libertatea lectorului empiric). Având acest tablou, subliniem inevitabilitatea cercetării contextului ambivalent al operei literare, atât pe cel intratextual, cât și pe cel extratextual. De pildă, o soluție pentru veșnica dilemă interpretativă se găsește în concepția teoretico-filosofică a lui Mihail Bahtin. Într-o perioadă anterioară teoriilor lecturii și ale receptării apărute în Occident, Mihail Bahtin, prin reinterpretările realizate asupra dialogului, intercalează dimensiunea intratextuală (cititorul implicit, autorul implicit, naratorul, naratarul, personajele) cu cea extratextuală (cititorul și autorul concret cu toate determinările și influențele legate de contextele lor socio-culturale concrete). Pentru savantul rus toate aceste instanțe intrinseci și extrinseci devin „voci" încadrate într-un dialog continuu din care ulterior se cristalizează sensul textului.

În fine, variatele tipuri de lectură constituie ele însele un dialog cultural între diferite discipline. Predilecția cititorului doar pentru o metodă de lectură sau alta este influențată de putința acestora de a se apropria în cel mai adecvat mod de creația literară, dar și de felul în care converge cu intențiile cititorului. Clasificarea teoriilor lecturii rămâne a fi în continuare relativă, de vreme ce fiecare act răsfrânt asupra operei literare poartă emblema individualității, unicității și singularității evenimențiale. La toate acestea se adaugă individualitatea cititorului și nivelul receptivității sale literare, implicațiile și strategia scriitorului, orizontul său de așteptare, precum și tipul textului parcurs, modul în care a fost înțeles și interpretat.